

УДК 378.914

DOI: 10.31652/2412-1142-2021-62-275-281

Марчук Ірина Петрівна

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов гуманітарних факультетів

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, м. Одеса, Україна

ORCID ID: 0000-0002-7278-8664

imarchuk6@gmail.com

ПСИХОЛОГО–ПЕДАГОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ СОЦІОЛОГІВ: ГЕНДЕРНИЙ ПІДХІД

Анотація. Статтю присвячено аналізу стану сучасної професійної підготовки майбутнього соціолога в Україні. У статті висвітлено важливі психолого-педагогічні проблеми професійної підготовки майбутніх соціологів з позицій гендерного підходу. На основі аналізу наукової філософської, педагогічної та соціологічної літератури, а також практики професійної підготовки соціологів визначено певні проблеми та виклики сьогодення. Розглянуто роль освіти як соціального інституту, покликаного задовольняти певні соціальні потреби, реалізуючи формальні та неформальні правила, принципи, норми і установки, що регулюють різні сфери діяльності людей, організують їх в систему ролей і статусів, що утворюють соціальну систему. Виходячи з цього, освіта має функції спрямування у певному напрямку індивідуальної та соціальної поведінки людей, передаючи новим поколінням накопичений культурний досвід; соціалізації особистості в ході її становлення та адаптації до певних суспільних відносин. Вища освіта взаємодіє з іншими соціальними інститутами суспільства, що уможливорює управління, регулювання і організацію суспільних відносин на основі цінностей громадянського суспільства. Зроблено висновок щодо необхідності використання в процесі вищої професійної освіти гендерного підходу заради формування конкурентоспроможного на ринку праці фахівця. Проведено опитування, що дозволяє виявити наявність гендерних стереотипів у студентів 1–3 курсів відділення «Соціологія» ОНУ імені І. І. Мечникова. Розроблено методичне забезпечення зазначеного процесу: спецкурс «Формування професійних якостей майбутнього соціолога у процесі контекстного навчання».

Ключові слова: майбутній соціолог, професійна підготовка, академічне середовище, гендерний підхід, гендерна педагогіка.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. «Освіта в цілому вважається складовою частиною одночасно продуктом соціалізації людини. Вона визначається також і як функція соціуму, що забезпечує відтворення і розвиток самого соціуму та систем діяльності. Ця функція реалізується через «процеси трансляції культури і реалізації культурних норм в змінних практичних ситуаціях на новому матеріалі соціальних відносин» [1, с. 5]. Тому продуктивним видається соціологічний підхід до осмислення соціальної природи вищої освіти, який трактує її як соціальну систему, що охоплює «сукупність статусів і ролей, норм та цінностей, соціальних організацій (навчальних закладів)» і займається передачею новим поколінням накопиченого людського досвіду і є частиною процесу соціалізації особистості в ході її становлення і адаптації до певних суспільних відносин. Як наголошувалося в «Всесвітній декларації про вищу освіту для ХХІ століття», метою вищої освіти, повинно бути створення нового суспільства, що не знає насильства і експлуатації; учбові програми повинні, зокрема, враховувати аспект, пов'язаний з рівністю чоловіків і жінок. Наголошувалося також, що «слід сприяти розвитку гендерних досліджень як області знань, що має стратегічне значення для перетворення вищої освіти і суспільства» [2, с. 33]. Педагогіка – одна з наук, покликаних задовольняти потребу суспільства в ефективному збереженні і передачі культури від покоління до покоління. Але сама культура змінюється все більш завдяки взаємодії різних традицій і інновацій. Однією з самих значущих інновацій останнього двадцятиріччя, на думку багатьох учених зі світовим ім'ям, є гендерне вимірювання основних філософських питань –

проблем людини, призначення простору і часу людського буття, людей в суспільстві.

Отже, заклади вищої освіти, активно працюючи над вирішенням психолого-педагогічних питань професійної підготовки майбутніх соціологів нової формації, реалізуючи суспільне замовлення, повинні реорганізувати освітній процес, удосконалити навчальні плани та програми таким чином, щоб вони сприяли використанню актуального гендерного підходу під час проведення лекційних, практичних, лабораторних занять, педагогічної практики тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні розгалужене законодавство з питань гендерної рівності, зокрема у сфері освіти. Йдеться про такі нормативні акти, багато з яких ухвалено після 2014 року:

- Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» (2005);
- Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» (2013);
- «Державна соціальна програма забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року»;
- Національний план дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2020 року;
- Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» (2018);
- Національна стратегія у сфері прав людини (2015) та План дій з її реалізації до 2020 року;
- Національний план дій із реалізації Стратегії сталого розвитку до 2020 року.

Аналіз філософської, педагогічної та соціологічної літератури з питань професійної підготовки майбутнього соціолога, особливостей його професійної діяльності, формування професійних якостей засвідчує, що досліджувана проблема вивчалася в багатьох аспектах, наприклад:

– вивчення загальних основ професійної підготовки майбутніх фахівців у вищих навчальних закладах (А. Алексюк, В. Андрющенко, О. Глузман, Г. Суходольський, Н. Тализіна, О. Цокур та ін.), положень контекстного підходу (А. Вербицький) та досвіду його впровадження в навчально-виховний процес вищої школи (Н. Бакшаєва, М. Боброва, Н. Борисова, О. Картьожнікова, В. Кругліков, М. Мащенко, О. Тумашева, М. Тиріна, А. Федорова, Ж. Холодов, М. Шубик та ін.);

– обґрунтування професійних якостей як складової професійної компетентності, професійної культури та майстерності фахівця (Є. Барбіна, Н. Гілберт, І. Зязюн, М. Князєв, М. Мамедов, Є. Павлютенков та ін.);

– висвітлення особливостей професійної діяльності, професійної підготовки та професійного становлення соціологів (Ж. Аллак, А. Бороносєв, М. Буданова, В. Добренєков, С. Ейзенштадт, Г. Зборовський, Н. Зуйкова, Т. Лимонова, Ф. Майор, Я. Мацієвський, В. Ніколаєвський, Г. Осипов, К. Пауер, Н. Победа, В. Подшивалкіна, Г. Силласте, П. Філіппов, В. Ядов та ін.).

Формування гендерного підходу в соціальному і гуманітарному знанні присутнє є щось набагато більше, ніж просто поява ще однієї нової теорії. Це принципово нова теорія, визнання якої нерідко позначає зміну ціннісних орієнтацій людини, перегляд багатьох звичних уявлень і істин, що виявляється для багатьох вельми складним процесом.

Освіта виступає як процес поширення знань, а також як система освітньо-виховних та культурно-освітніх закладів. Підхід до вищої освіти як соціального інституту передбачає розгляд самого поняття. Поняття «соціальний інститут» в науковий обіг увів англійський соціолог Гербер Спенсер у другій половині XIX століття. Він виділив «шість типів соціальних інститутів:

- домашні інститути, які характеризують включеність людей у різні форми життя, пов'язані між індивідуальними відносинами (основними інститутами тут є сім'я, шлюб, виховання);
- обрядові інститути регулюють поведінку людей через встановлені більшістю обряди, звичаї, весілля тощо;

- головною функцією політичних інститутів є установлення і регулювання політичних та правових відносин між людьми, їх групами і класами (держава, армія, право тощо);
- церковні інститути забезпечують об'єднання розрізнених людей у суспільство;
- професійні інститути (профспілки та інші організації, які об'єднують людей та забезпечують захист їх інтересів);
- промислові інститути, що забезпечують функціонування виробничої структури суспільства і регулювання трудових відносин.

У широкому розумінні соціальний інститут є формою людської діяльності, що базується на певній ідеології, системі норм та правил, підтримує соціальні структури суспільства і реалізується через конкретні групи. Так, «інститут вищої освіти реалізується через діяльність конкретних вищих навчальних закладів. Будь-який соціальний інститут виникає і функціонує, задовольняючи певні соціальні потреби». [1]. Західноєвропейська соціологія визначає соціальний інститут як стійкий комплекс формальних і неформальних правил, принципів, норм і установок, що регулюють різні сфери діяльності людей, організують їх в систему ролей і статусів, що утворюють соціальну систему. Соціологія виходить з того, «що соціальний інститут виконує такі функції як

- 1) відтворення членів суспільства;
- 2) соціалізація (різні форми передачі індивіду соціально значимих цінностей і норм);
- 3) виробництво і розподіл;
- 4) дотримання порядку і підтримка морального клімату.

Називаються також і такі функції як: «інтегративна (згуртування і зміцнення зв'язків між групами людей, пов'язаних з певним соціальним інститутом); відтворення суспільних відносин, які забезпечують стійкість соціальної системи; регулювання відносин в рамках певного соціального інституту на основі загальноприйнятих норм і правил шляхом застосування відповідних санкцій; комунікативна функція (забезпечення зв'язків, спілкування, взаємодія між людьми)» [1, с. 9].

Поняття «гендер» є сьогодні одним з найважливіших для аналізу підстав соціальності і її форм. Гендер – це соціальні очікування що до поведінки, що розглядається відповідно до чоловіків і жінок [3, с. 69]. Сенс поняття «гендер» полягає, перш за все, в ідеї соціального моделювання або конструювання соціальної статі (на відміну від сексуальної статі, яка задається генетично). Соціальна стать конструюється соціальною практикою. У суспільстві виникає система норм поведінки, яка приписує виконання певних ролей залежно від сексуальної орієнтації індивіда. Відповідно, виникає жорсткий ряд уявлень про те, що таке «чоловіче» і що таке «жіноче» в даному суспільстві. Таким чином, ми виходимо з того, що гендер – це сукупність соціальних репрезентацій, а не природою закріплена даність. Гендер – це «культурна маска статі, це те, що прийнято про жіноче або чоловіче в даному суспільстві у межах його соціокультурних уявлень» [4, с. 58].

Метою статті є вивчення та аналіз психолого-педагогічних проблем вищої освіти в Україні з позицій гендерного підходу до професійної підготовки майбутніх соціологів з метою їх вирішення в академічному середовищі.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Гендерні системи підтримуються і відтворюються гендерними технологіями. Основними гендерними технологіями впродовж століть були мова, релігія освіта і виховання. Освіта і виховання як гендерні технології мають нескороминуще значення. Вища школа через зміст, організацію, форми виховання і навчання, вибір предметів, м'яку статеву сегрегацію певних курсів і предметів, розподіл доручень і відповідне між особове спілкування «викладач – студент» відтворює і мультиплікує традиційну ієрархічну систему гендерних ролей в суспільстві. Це має принципове значення тому, що багато відносин, виникаючих в суспільстві і пов'язаних із статевою приналежністю людей (професійне самовизначення і статева професійна сегрегація, просування по кар'єрних сходах, доступ до ресурсів и влади,

мобільність на ринку праці та ін.), прийнято пояснювати «природними» атрибутами статі. Виконане нами опитування дозволяє виявити наявність гендерних стереотипів у студентів 1 – 3 курсів відділення «Соціологія». Воно торкається розуміння ними місця і ролі жінки та чоловіка в сім'ї, в сфері освіти, професійної діяльності і політики. Формування гендерних стереотипів починається з раннього віку. Це відбувається в результаті засвоєння дівчатками та хлопчиками патріархальних традицій, властивих їх сім'ям. Вже в процесі шкільного навчання намічаються явні тенденції до порушення принципу рівності у сфері освіти. Це підтверджується відповідями респондентів. Тобто ми можемо з упевненістю констатувати, що сімейне виховання і навчання сприяють відтворенню стереотипної концепції ролі чоловіків та жінок в сім'ї і процесі навчання.

	2016 рік	2017 рік	2018 рік	2019 рік
Кількість проєктів підручників, клас	72 одиниці (8 клас)	195 од. (9 клас)	322 од. 103 од. (1 клас) 30 од. (5 клас) 189 од. (10 клас)	256 од. 91 од. (2 клас) 21 од. (6 клас) 144 од. (11 клас)
Враховують недискримінаційний підхід в освіті	0 од. (0 %)	4 од. (2 %)	77 од. (24 %)	108 од. (42 %)
Частково враховують недискримінаційний підхід в освіті	10 од. (14 %)	49 од. (25 %)	221 од. (69 %)	146 од. (57 %)
Не враховують недискримінаційний підхід в освіті	62 од (86 %)	142 од. (73 %)	24 од (7 %)	2 од (1 %)

Рис. 1. Результати анти дискримінаційної експертизи проєктів підручників, поданих на конкурс Міністерства освіти і науки України (2016–2019), за даними аналізу робочої групи з питань політики гендерної рівності і протидії дискримінації в освіті. [5].

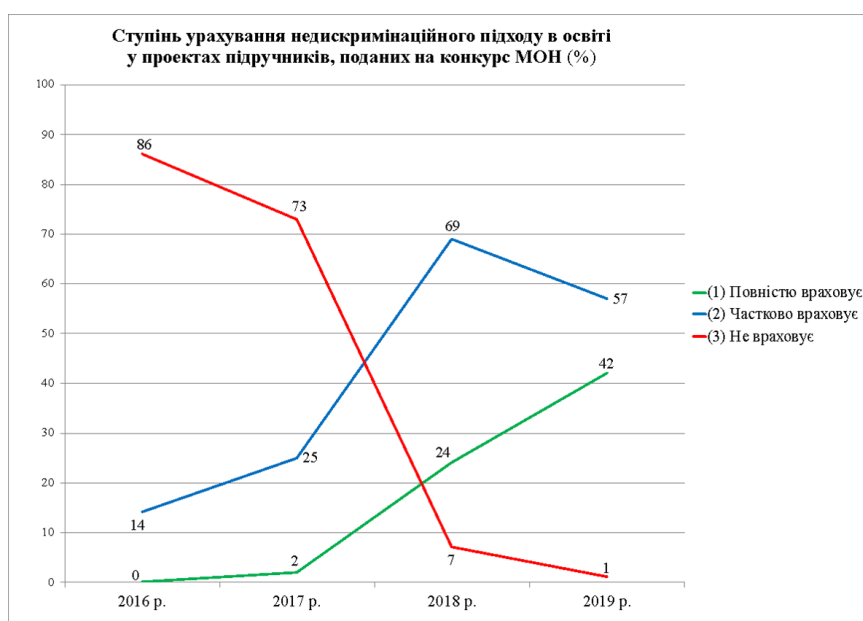

Рис.2. Результати аналізу проєктів підручників, поданих на конкурс МОН 2016-2019 рр.[5]

Важливо розуміння такого поняття як **«прихований навчальний план»**. Базова, формально закріплена функція освітніх закладів – функція навчання, її прописано в офіційних документах. Водночас дитсадок, школа, університет формують певний світогляд через систему неписаних, неофіційних правил і цінностей, які транслюються в навчальному просторі й освітньому процесі. Це наче «тіньовий бік освіти», який стосується:

- а) змісту навчальних предметів;
- б) організації навчальних закладів (шкільного простору, наочності, виховного процесу, розподілу посад, шкільних правил);
- в) викладацького стилю комунікації тощо.

Все перераховане накладає явно негативний відбиток на уявлення опитуваних студентів щодо їх майбутнього життя. По-перше, більшість дівчат вже зі школи несуть в собі упевненість в тому, що жінка має менше шансів вибрати бажану професію, зробити кар'єру, брати участь в управлінні. По-друге, багато хто з них, як і раніше, орієнтується на відтворення існуючих стереотипів в своїй майбутній сім'ї і вихованні власних дітей.

«Серед перспективних напрямків дальших змін найважливіші, на думку експертів і експерток, є такі:

- затвердження Стратегії впровадження гендерної рівності у сфері освіти;
- робота з інтеграції гендерно-чутливого підходу в системі дошкільної освіти, зокрема проведення навчання авторів і авторок програм дошкільної освіти та надання їм консультативної допомоги; підвищення кваліфікації для вихователів дошкільних закладів з підвищення їх гендерної компетентності;
- створення механізму анти дискримінаційної експертизи всього освітнього процесу на всіх рівнях, адже сьогодні цю експертизу проходять лише шкільні підручники, які видаються за бюджетний кошт;
- перегляд профорієнтаційних програм, які часто ґрунтуються на гендерних стереотипах;
- посилення фахових досліджень з гендерної тематики у сфері вищої освіти і науки, впровадження гендерної оптики у викладання фахових курсів різних дисциплін, насамперед гуманітарних» [5].

Ключовою фігурою в питанні зміни технологій репрезентації в сучасній вищій школі жорстких гендерних ролей є викладач як педагог-гендеролог. Не дивлячись на те, що в академічній науці гендерні дослідження означилися інтегрованим і визнаним напрямом в системі вищої освіти, вони роблять перші кроки, а в середній шкільній освіті викладання гендерних курсів майже відсутнє. Розробка і викладання курсів, які сприяють ліквідації гендерних стереотипів і формуванню ідей гендерної рівності у підростаючого покоління, є одним з найважливіших завдань сучасної педагогіки.

Так, курс «Гендерної соціології», запропонований студентам відділення «Соціологія» ОНУ ім. І. І. Мечникова, є одним з тих курсів, що роблять вступ майбутніх соціологів до гендерних досліджень. В межах цього курсу студенти повинні засвоїти основні положення і поняття гендерних досліджень і проблем суспільства; засвоїти навички гендерно зорієнтованої поведінки і аналізу суспільного життя за критеріями гендерного виміру; зрозуміти, як гендер присутній і відтворюється у всіх соціальних процесах, відносинах влади, культурних особливостях, зокрема у таких соціальних інститутах, як сім'я, освіта, робота, релігія. Такі проблеми, як влада, самосвідомість і свобода, стереотипи і змінні образи мужності і жіночності необхідно розглядати з позицій гендерного підходу. Саме по силі інноваційних змін, які можуть наслідувати в результаті впровадження гендерного підходу в суспільні та гуманітарні науки і соціальну рефлексію, «гендерні дослідження можна порівняти з відкриттям генетики» [6, с. 29].

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

З огляду на це, актуальними завданнями педагогіки вищої школи як певної галузі науки є такі:

– критична рефлексія (експертиза) теорії і практики вищої професійної освіти з позицій гендерного виміру;

– розробка і впровадження положень, що сприятимуть звільненню студентської молоді від застарілих гендерних стереотипів і упереджень відносно «чоловічого» і «жіночого» в роботі вищої школи та суспільному житті, майбутній професійній діяльності фахівців.

Соціальне майбуття повинно бути засноване на принципах гендерної рівності, що означає рівність не тільки прав, але і можливостей для усіх. Перехід до нового соціального порядку можливий за умови просування гендерного підходу в суспільну свідомість через освіту і виховання, організацію дискурсу, щоб гендерне вимірювання реальності стало частиною соціальної рефлексії. Стратегічна мета впровадження гендерного підходу виховання і навчання майбутніх соціологів – зміна культури взаємодії особистостей, заміна відносин ієрархії на відносини партнерства, привнесення в ідеологію суспільства і держави таких «жіночих» цінностей, як миролюбність і творення. Тактичне завдання поточного періоду – просування знань про гендер, гендерних технологій в зміст вищої професійної освіти майбутніх соціологів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Хоружий, Г.Ф. (2013). Вища освіта: соціальна природа, структура і функції. Полтава: Полтавський літератор.
- [2] Агапов, П.В. (2003). Образование // Социологическая энциклопедия. Москва: Мысль.
- [3] Большой социологический словарь. (1999). Москва: Просвещение.
- [4] Вороніна, О.І. (1998). Круглий стіл по гендерному утворенню. Харків: Право. с.12.
- [5] Стрельченко, О. (2019). Освіта як фабрика смислів: від статево-рольового підходу до гендерно-чутливих змін. URL: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/gender-after-euromaidan/osvita-yak-fabrika-s-misliv-vid-statevo-roloвого-pidhodu-do-genderno-chutlivih-zmin-1341286.html>.
- [6] Семашко, І.М. (2001). Гендерні проблеми в суспільних науках. Харків: Еспада.
- [7] Марчук, І.П. (2005). Психолого-педагогічні проблеми професійної підготовки соціологів: гендерний контекст. Науковий вісник ПДПУ ім.К.Д.Ушинського. Спец.вип. «Інтеграція гендерного підходу в сучасну науку і освіту: результати та перспективи», с. 217-219.
- [8] Марчук, І.П. (2008). Формування професійних якостей майбутнього фахівця у процесі контекстного навчання. Одеса: Астропринт.

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL PROBLEMS OF PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE SOCIOLOGISTS: GENDER APPROACH

Marchuk Iryna Petrivna

PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor

Odesa National University after I.I.Mechnikov, Odesa, Ukraine

ORCID ID: 0000-0002-7278-8664

imarchuk6@gmail.com

Abstract. The article is devoted to the analysis of the state of modern professional training of future sociologists in Ukraine. The author singles out important psychological and pedagogical problems of professional training of future sociologists from the positions of gender approach. On the basis of the analysis of the scientific philosophical, pedagogical and sociological literature, as well as professional training practice certain problems and challenges of the present state of the education are defined. The education as a social institute, which is called to satisfy certain social needs, following formal and informal rules, principles and regulations acts in different spheres of human activity, organizes them in the system of the statuses and positions forming social hierarchy. Proceeding from this the system of higher education is to interact with other social institutions efficiently. Different institutions of the society, which are capable of controlling, regulating and organizing human relations are based on the values of the civil society. So the conclusion is made about the necessity to use a gender approach in the process of higher professional education for purpose of forming a competitive professional on the labor market. The poll was conducted for the students of 1 – 3 year of the department «Sociology» in ONU after I. I. Mechnikov that allows to reveal the presence of gender stereotypes in academic environment. The training instructions for the

mentioned process, the special course «The formation of the professional qualities of a future sociologist in the process of context of training» are developed.

Key words: future sociologist, professional training, academic environment, gender approach, gender pedagogy.

References (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Khoruzhyi, H.F. (2013). Vyshcha osvita: sotsialna pryroda, struktura i funktsii. Poltava: Poltavskyi literator. (in Ukrainian).
- [2] Agapov, P.V. (2003). Obrazovanie // Sociologicheskaja jenciklopedija. Moskva: Mysl.' (in Russian).
- [3] Bol'shoj sociologicheskij slovar'. (1999). Moskva: Prosveshhenie. (in Russian).
- [4] Voronina, O.I. (1998). Kruhlyi stil po hendernomu utvorenniu. Kharkiv: Pravo. S.12. (in Ukrainian).
- [5] Strelchenko, O. (2019). Osvita yak fabryka smysliv: vid statevo-rolovoho pidkходу do henderno- chutlyvykh zmin.URL: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/gender-after-euromaidan/osvita-yak-fabrika-smisliv-vid-statevo-rolovogo-pidkходу-do-genderno-chutlivih-zmin-1341286.html>. (in Ukrainian).
- [6] Semashko, I.M. (2001). Henderni problemy v suspilnykh naukakh. Kharkiv: Espada. (in Ukrainian).
- [7] Marchuk, I.P. (2005). Psychological and pedagogical problems of professional training of sociologists: gender context. Naukovyi visnyk PDPU im.K.D.Ushynskoho. Spets.vyp. «Intehratsiia henderneho pidkходу vsuchasnu nauku i osvitu: rezultaty ta perspektyvy», 217-219. (in Ukrainian).
- [8] Marchuk, I.P. (2008). Formuvannia profesiinykh yakosti maibutnoho fakhivtsia u protsesi kontekstnoho navchannia. Odesa: Astroprynt. (in Ukrainian).